



ΑΣΙ Χώρος

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πόλη και Νερό

2015

22



Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα
Special Issue

Πόλη και Νερό
Water and the City

Επιμέλεια
Παντεολέων Σκάγιαννης

Επιστημονικό Περιοδικό

αιχλώρος

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74486

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού
Λαγού: Παναγιώτης Μανέτος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

| | |
|---|------------|
| Σκάγιαννης Π. | 4 |
| Εισαγωγή στο αφιέρωμα «Πόλη και Νερό» | |
| Νουτσόπουλος Θ. | 10 |
| Κριτική κοινωνικο-πολιτική θεωρία και νερό: Η περίπτωση της αστικής πολιτικής οικολογίας | |
| Αγγελάκης Α., Γεωργαντάς Η. | 29 |
| Κλίμακες παρέμβασης στις υποδομές νερού της πόλης: Ανιχνεύοντας το νέο παράδειγμα πολιτικής | |
| Σκάγιαννης Π. | 69 |
| Τα αστικά υδραυλικά συστήματα και η μεταμόρφωση των πόλεων: Διαχρονική προσέγγιση μιας στενής σχέσης | |
| ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ | |
| Μέλλιος Ν., Κοφινάς Δ., Λασπίδου Χ. | 105 |
| Η διαχείριση του νερού ως βασική συνιστώσα στον πολεοδομικό σχεδιασμό των πόλεων του μέλλοντος | |

Κριτική κοινωνικο-πολιτική θεωρία και νερό: Η περίπτωση της αστυκής πολιτικής οικολογίας

Θωμάς Νουτσόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια κριτική παρουσίαση της αστυκής πολιτικής οικολογίας με σκοπό να αναδειχθούν οι βαθύτερες προϋποθέσεις της. Στη συνέχεια, οι προϋποθέσεις αυτές επιχειρείται να συνδεθούν με τον πολιτικό χαρακτήρα της. Ως βασικός τόπος αυτής της προβληματικής επιλέγεται η περίπτωση του νερού, παρά το γεγονός ότι η αστυκή πολιτική οικολογία δεν περιορίζει την εμβέλειά της σε αυτό, αλλά αναφέρεται σε ευρύτερα φαινόμενα του κοινωνικο-πολιτικού βίου, όπως η πόλη, η διαδικασία αστικοποίησης, οι υποδομές κ.ά. Στο πεδίο των προϋποθέσεων η εργασία επικεντρώνεται αρχικά στη θεώρηση της σχέσης φύσης και κοινωνίας που αποτελεί το βαθύτερο υπόστρωμα της αστυκής πολιτικής οικολογίας, ενώ ακολουθεί μια κριτική παρουσίαση των προγραμματικών θέσεων της αστυκής πολιτικής οικολογίας με στόχο την ανάδειξη του πολιτικού της χαρακτήρα.

Λέξεις κλειδιά

αστυκή πολιτική οικολογία, φύση, μεταβολισμός, ιδεολογία, μηχανικο-τελεολογικό.

Critical socio-political theory and water: The case of urban political ecology

The present paper attempts to present in a critical manner the approach known as urban political ecology with the aim to reveal its deeper presuppositions. It then tries to relate these presuppositions to the political character of urban political ecology. The paper focuses on the case of water, despite the fact that the range of urban political ecology is much broader, as the latter examines wider socio-political issues such as urbanization, the city as a socio-ecological product etc. As far as the presuppositions are concerned, the paper examines the way urban political ecology views the relation between nature and society, referring mainly to the Marxian concept of metabolism. As a second analytical step, the paper attempts to relate these presuppositions to the political programme of urban political ecology.

Keywords

urban political ecology, nature, metabolism, ideology, mechanical-teleological

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πώς είναι δυνατή μια κριτική, κοινωνικοπολιτική θεωρία για το νερό; Η παρούσα εργασία επιδιώκει να απαντήσει στο εν λόγω ερώτημα, που εκ πρώτης όψεως φαντάζει καντιανό, μέσα από την κριτική παρουσίαση και εξέταση της προσέγγισης της αστικής πολιτικής οικολογίας (urban political ecology)¹ επιχειρώντας αφενός να αναδείξει τις νοηματικές συνάψεις που καθιστούν δυνατή μια τέτοιου τύπου σύνδεση μεταξύ μιας κοινωνικοπολιτικής θεώρησης και ενός φυσικού αγαθού και αφετέρου να ανατρέξει στις βαθύτερες προϋποθέσεις και όρους που καθιστούν δυνατή μια τέτοια θεώρηση. Στην προσπάθεια αυτή πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι στην περίπτωση του νερού αναδεικνύονται ζητήματα που σχετίζονται αφενός με την ιδιόζουσα επιτακτικότητα της ανάγκης του ανθρώπου για νερό ως απολύτως απαραίτητου αγαθού για την ύπαρξη ζωής εν γένει ενώ, αφετέρου, η ανάλυση οφείλει να παρακολουθήσει τις πολλαπλές κοινωνικές, πολιτικές και

1 Ο όρος «αστικό» έχει επιλεγεί για την απόδοση του αγγλικού όρου «urban» προκειμένου να αποφεύγεται η σύγχυση με το νόημα του εναλλακτικού όρου «αστικό» με το οποίο αποδίδουμε τον αγγλικό όρο «civil». Η ορθογραφία του όρου «αστικό» κατάγεται από την αρχαία λέξη «άστν» που νοηματικά συνδέεται μονοσήμαντα με την έννοια της πόλης. Αντιθέτως, ο όρος «αστικό» έχει ευρύτερο νοηματικό περιεχόμενο καθώς δεν περιορίζεται στην απόδοση του νοήματος της πόλης, αλλά επεκτείνεται για την ίδια την απόδοση της νεωτερικής κοινωνίας ως «αστικής κοινωνίας». Επισημαίνω επίσης στον αναγνώστη ότι χρησιμοποιούνται παράγωγα του όρου «αστικό» εκεί όπου αυτά είναι από νοηματική άποψη συνδεδεμένα με πάγιο τρόπο με συγκεκριμένες διαδικασίες, παρά το γεγονός ότι οι διαδικασίες αυτές αναφέρονται στην πόλη π.χ. αστικοποίηση.

πολιτισμικές σημασίες που προσκολλώνται στο νερό, εφόσον αυτό θεωρηθεί όχι πλέον ως ένα φυσικό αγαθό, αλλά ως ένα αγαθό που προσλαμβάνει τη μορφή του εμπορεύματος, εισέρχεται δηλαδή ως κοινωνικά παραγμένο αγαθό στον κύκλο της κοινωνικής αναπαραγωγής, όπως αυτός διενεργείται στις σύγχρονες κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες. Οφείλει επίσης να λάβει υπόψη της ότι, με δεδομένη την εμπορευματική φύση του νερού, η παροχή του στις περισσότερες περιπτώσεις προϋποθέτει συγκεντρωτικά, γραφειοκρατικά συστήματα ελέγχου και αποφάσεων, ανεξαρτήτως εάν αυτά αναφέρονται στο δημόσιο ή στον ιδιωτικό τομέα, γεγονός που αφενός διακρίνει το νερό από άλλα αγαθά (διαρκή ή μη) ενώ, αφετέρου, του προσδίδει μια αυξημένη σημασία όσον αφορά στην εμπλοκή του στο κοινωνικο-πολιτικό εξουσιαστικό πλαίσιο (Swyngedouw, 2004a: 1). Εν ολίγοις, η οργάνωση και διαχείριση του νερού με οιονεί μονοπωλιακό τρόπο το μετατρέπει σε έναν προνομιακό κρύσταλλο μέσω του οποίου διαθλώνται οι κοινωνικο-πολιτικές εξουσιαστικές σχέσεις.

Η παρούσα εργασία διαιρείται σε δύο μέρη. Στο πρώτο από αυτά εξετάζεται η θεώρηση της σχέσης φύσης και κοινωνίας, η οποία περιλαμβάνει δύο παραμέτρους: αφενός τον τρόπο κωδικοποίησης της σχέσης αυτής στην έννοια του μεταβολισμού (*Stoffwechsel*), μέσω της οποίας αναδεικνύονται οι βαθύτερες προϋποθέσεις της αστικής πολιτικής οικολογίας, αφετέρου την κριτική σε παραστάσεις της φύσης που απορρέουν από μια στρεβλή αντίληψη της σχέσης αυτής. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται κριτικά οι προγραμματικές διατυπώσεις της αστικής πολιτικής οικολογίας με στόχο μέσα από την ανάλυσή τους να αναφανεί ο πολιτικός χαρακτήρας του όλου εγχειρήματος.

2. ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η αστική πολιτική οικολογία ανατρέχει στις μαρξικές αναλύσεις ως θεμέλιο για την κατανόηση της σχέσης φύσης και κοινωνίας με πρόθεση να αναδείξει το υλιστικό πρόγραμμα όχι μόνο ως κοινωνικό, αλλά ταυτόχρονα και εξίσου ουσιωδώς ως οικολογικό. Όπως σημειώνει ένας από τους βασικούς εκπροσώπους της αστικής πολιτικής οικολογίας, ο E. Swyngedouw, ενώ ο Μαρξ είχε θεμελιώσει την ενότητα φύσης και κοινωνίας εντός της έννοιας του υλικού μεταβολισμού, μεγάλο μέρος της μαρξιστικής παράδοσης θεώρησε τη φύση ως υλικό υπόστρωμα εκτός των κοινωνικών σχέσεων, αναπαράγοντας με αυτόν τον τρόπο ιδεολογικές παραστάσεις της φύσης ως εξωτερικής στην κοινωνία. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την υποτίμηση και υποβάθμιση των οικολογικών ζητημάτων (Swyngedouw, 2004a: 16-17, Swyngedouw, 2004b: 192-193). Η βασική συνέπεια αυτής της υποτίμησης είναι το ότι μια οικολογία που δεν εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πολιτικο-κοινωνικό πρόγραμμα όχι μόνο εμφανίζεται, αλλά και είναι αδύναμη έναντι της αφομοιωτικής δύναμης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στις εξελίξεις

των τελευταίων δεκαετιών στις οποίες μπορεί να παρατηρηθεί μια μετάβαση από την ανταγωνιστική σχέση του περιβαλλοντικού κινήματος της δεκαετίας του 1960 και του 1970 με την κεφαλαιοκρατική συσσώρευση, ανταγωνισμός που κατέληξε στην ανάδειξη των περιβαλλοντικών ζητημάτων (και αυτό πιστώνεται ως νίκη του περιβαλλοντικού κινήματος), σε μια σχέση συνεργασίας περιβαλλοντικού και κεφαλαιοκρατικού μέσα από την ανάπτυξη της «πράσινης κεφαλαιοκρατίας» και την ανάδειξη νέων οικολογικών προϊόντων και αγορών π.χ. διοξειδίου του άνθρακα και εκπομπές του (Smith, 2007: 20). Η εν λόγω μετάβαση μπορεί να θεωρηθεί ότι σηματοδοτεί την ήττα του περιβαλλοντικού όπως αποτυπώνεται στη διαδικασία αφομοίωσής του από τη λογική της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης.

Η δομική αναφορά βάθους της αστικής πολιτικής οικολογίας ανατρέχει και αναπτύσσεται σε σχέση με μια θέωρηση της σχέσης φύσης και κοινωνίας, τις ρίζες της οποίας μπορεί κανείς να εντοπίσει στην υλιστική αντίληψη, όπως αυτή αναπτύχθηκε στο μαρξικό έργο. Η θέωρηση αυτή κωδικοποιείται στην κεντρική έννοια του μεταβολισμού. Το ζήτημα της θέωρησης της φύσης και του τρόπου αφενός διαπλοκής της με την ανθρώπινη κοινωνική δραστηριότητα και αφετέρου ένταξής της στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων αναφέρεται αφενός σε βαθύτερα φιλοσοφικά ζητήματα ενώ, αφετέρου, παρά τον αφηρημένο χαρακτήρα του, υποκρύπτει ουσιώδεις κατευθύνσεις πολιτικού περιεχομένου και προσανατολισμού της πολιτικής πράξης. Αδρά μπορεί να υποστηριχτεί ότι η εγγενής διαπλοκή του αφηρημένου φιλοσοφικού στοχασμού περί φύσης και της πολιτικής κατεύθυνσης εμφανίζεται στο ότι η τελευταία μεταβάλλεται εντυπωσιακά, ανάλογα με το βαθμό στον οποίο η φύση θεωρηθεί εξωτερική ή εσωτερική παράμετρος της κοινωνικής πράξης.

2.1. Η έννοια του μεταβολισμού και το υλιστικό υπόβαθρο της αστικής πολιτικής οικολογίας

Ο κλασικός τόπος αυτής της αλληλεξάρτησης αφηρημένης θέωρησης της φύσης και πολιτικής πράξης βρίσκεται στην κριτική του Μαρξ στον Φόνερμπαχ (Feuerbach), που αρθρώνεται ήδη στη δεκαετία του 1840. Η συμπυκνωμένη μορφή αυτής της κριτικής διατυπώνεται στην περίφημη πρώτη θέση *Για τον Φόνερμπαχ (ad Feuerbach)* και έχει ως εξής:

"Το κύριο ελάττωμα κάθε υλισμού μέχρι σήμερα (συμπεριλαμβανομένου και εκείνου του Feuerbach) είναι ότι συλλαμβάνει το αντικείμενο, την πραγματικότητα, την αισθητηριακότητα, μόνο υπό τη μορφή του αντικειμένου ή της εποπτείας· δεν το συλλαμβάνει ως αισθητηριακά ανθρώπινη

δραστηριότητα, ως πράξη· δεν το συλλαμβάνει υποκειμενικά (Μαρξ 2014: 359)."

Το αποτέλεσμα της παραγνώρισης αυτής της πρακτικής διάστασης του αντικειμένου είναι αφενός η αναγόρευση της θεωρητικής συμπεριφοράς ως της μοναδικής γνήσιας ανθρώπινης δραστηριότητας και, αφετέρου, σε επίπεδο πρακτικής, δηλαδή πολιτικής παρέμβασης, η πρόταξη των αξιών της αγάπης και της φιλαλληλίας. Η κριτική αυτή εξειδικεύεται στα χειρόγραφα των Μαρξ και Ένγκελς που έμειναν γνωστά ως Γερμανική Ιδεολογία. Εδώ, πλέον, η αφηρημένη θεώρηση του αντικειμένου από τον Φόουερμαχ αποκαλύπτεται ως ελλιπής αναστοχασμός για τη θεώρηση της ίδιας της σχέσης φύσης και κοινωνικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, οι Μαρξ και Ένγκελς παρατηρούν ότι ο Φόουερμαχ δεν αντιλαμβάνεται ότι «ο αισθητός κόσμος που τον περιβάλλει δεν είναι κάτι άμεσα δεδομένο από την αιωνιότητα, ένα πράγμα που είναι πάντα το ίδιο, αλλά ότι είναι το προϊόν της βιομηχανίας και της κοινωνικής κατάστασης, και μάλιστα με την έννοια ότι είναι ιστορικό προϊόν» (Μαρξ και Ένγκελς, 2014: 372). Η κριτική των Μαρξ και Ένγκελς ως εκ τούτου αποτυπώνει τη μετάβαση από μια θεώρηση της φύσης ως σταθερού εξωτερικού όρου της ανθρώπινης δραστηριότητας σε μια θεώρηση περί της ιστορικότητας της ίδιας της φύσης, με άλλα λόγια, του τρόπου που παράγεται το ίδιο το φυσικό περιβάλλον ιστορικά μέσα από τη σχέση του με την ανθρώπινη εργασιακή δραστηριότητα. Η αιχμή της κριτικής αυτής συνίσταται στο να φέρει στην επιφάνεια τις υλικές και κοινωνικές προϋποθέσεις που διαμεσολαβούν την τοποθέτηση ενός αντικειμένου ως καθαρού αντικειμένου της θεωρητικής ενασχόλησης. Με τη θέση αυτών των προϋποθέσεων αποκαλύπτεται η σειρά των διαμεσολαβήσεων που έχει απωθήσει ο αφηρημένος τρόπος θεώρησης της φύσης:

"Ακόμη και τα αντικείμενα της απλούστερης «αισθητηριακής βεβαιότητας» τού [εννοείται του Φόουερμαχ] είναι δεδομένα μόνο μέσω της κοινωνικής ανάπτυξης, της βιομηχανίας και της εμπορικής συναλλαγής. Ως γνωστόν, η κερασιά, όπως σχεδόν όλα τα οπωροφόρα δέντρα, μεταφυτεύτηκε στη ζώνη μας μόλις πριν από λίγους αιώνες μέσω του εμπορίου, και γι' αυτόν τον λόγο πρώτα μέσω αυτής της πράξης μιας συγκεκριμένης κοινωνίας σε μια συγκεκριμένη περίοδο είναι δεδομένη για την «αισθητηριακή βεβαιότητα» του Feuerbach (Μαρξ και Ένγκελς, 2014: 373, αγκύλη δική μας)."

Η κριτική συνεπώς εστιάζει στην ανάδειξη των πρακτικών διαμεσολαβήσεων που παγιώνονται στη μορφή ενός ακίνητου αντικειμένου κατάλληλου προς θεωρητική διερεύνηση. Η εν λόγω διατύπωση ασφαλώς μας παραπέμπει στο «σημαντικό ερώτημα περί της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση» (ibid). Οι Μαρξ και Ένγκελς επιχειρούν στο σημείο αυτό να αναστοχαστούν τις βαθύτερες συνέπειες της αντίληψης ενός αφηρημένου «θεωρησιακού υλισμού», σύμφωνα με την διατύπωση του Bloch (Bloch 1986: 257), που

θεωρεί τον άνθρωπο και τη φύση «ως εάν να είναι δύο διακριτά μεταξύ τους πράγματα, [ως εάν] ο άνθρωπος να μην έχει μπροστά του πάντα μια ιστορική φύση και μια φυσική ιστορία» διαπιστώνοντας ότι «η περιβόητη “ενότητα του ανθρώπου με τη φύση” υπήρχε ανέκαθεν στη βιομηχανία και υπήρχε με διαφορετικό τρόπο σε κάθε περίοδο ανάλογα με τη μικρότερη ή μεγαλύτερη ανάπτυξη της βιομηχανίας» (ibid). Δύο είναι οι βασικές συνέπειες: α) η δοξαστική αναβίβαση της φυσικής επιστήμης (φυσική, χημεία) ως κατ'εξοχήν και αποκλειστικά υπεύθυνης για την αποκάλυψη των «μυστικών» της φύσης. Η απάντηση των Μαρξ και Ένγκελς έγκειται ξανά στη θέση των προϋποθέσεων της ίδιας της φυσικής επιστήμης καθώς αναρωτιούνται: «αλλά πού θα ήταν η φυσική επιστήμη χωρίς τη βιομηχανία και το εμπόριο; Ακόμη και αυτή η “καθαρή” φυσική επιστήμη αποκτά τόσο το σκοπό, όσο και το υλικό της πρωτίστως μέσω του εμπορίου και της βιομηχανίας, μέσω της αισθητηριακής δραστηριότητας των ανθρώπων» (op.cit, 374). Περαιτέρω συνέπεια αυτής της αναβίβασης, κάτι που ξεπρόβαλλε με ιδιαίτερη οξύτητα στη διάρκεια του 20ού αιώνα μέχρι και τις μέρες μας, είναι η θεώρηση της ίδιας της πολιτικής ως τεχνοκρατικής δραστηριότητας, β) η προτεραιότητα της θεωρητικής δραστηριότητας. Η κριτική απαντά εδώ με την αδυναμία συγκρότησης της ίδιας της θεωρίας ως καθαρής θεωρίας. Η ακόλουθη διατύπωση, διανθισμένη με ειρωνεία, είναι απολύτως ενδεικτική:

"Αυτή η δραστηριότητα, αυτή η διαρκής αισθητηριακή εργασία & δημιουργία, αυτή η παραγωγή αποτελεί σε τέτοιο βαθμό το θεμέλιο του συνολικού αισθητού κόσμου όπως υπάρχει αυτή τη στιγμή, ώστε, εάν διακοπτόταν έστω και για ένα έτος, ο Feuerbach δεν θα έβρισκε απλώς μια τεράστια αλλαγή στον φυσικό κόσμο, αλλά συντόμως θα αισθανόταν την απώλεια του συνολικού ανθρώπινου κόσμου και της ίδιας της εποπτικής ικανότητάς του, ακόμη και της ίδιας του της [ατομικής] ύπαρξης (ibid)."

Η απάλειψη της πρακτικής δραστηριότητας από τη θεώρηση του αντικειμένου αίρει συνεπώς όχι μόνο τη στρεβλή αντίληψη περί καθαρής θεωρίας, αλλά καθιστά αδύνατη τη σκοπιά της θεωρησιακότητας εν γένει. Η εν λόγω προτεραιότητα έχει τεράστια πολιτική σημασία, καθώς οι όποιες εξατομικευμένες αποκλίσεις της πραγματικότητας από το εκάστοτε θεωρητικό ιδεώδες θεωρείται ότι αντισταθμίζονται με αναφορά στο καθ'εαυτό αντικείμενο της θεωρητικής δραστηριότητας, που δεν είναι ασφαλώς τα συγκεκριμένα άτομα, αλλά το γένος, με αποτέλεσμα όταν ο Feuerbach «αντί για υγιείς ανθρώπους βλέπει ένα πλήθος χοιραδικών, εξαντλημένων & φυματικών λιμασμένων να [αναγκάζεται] να καταφύγει στην “άνωτερη εποπτεία” και στην ιδεατή “αντιστάθμιση στο γένος”» (ibid). Εν ολίγοις, η θεωρητική συμπεριφορά δεν θέτει το πολιτικό ζήτημα της πρακτικής αναδιαμόρφωσης των ιστορικών συνθηκών που παράγουν αντί της υγείας την ασθένεια και το λιμό. Υπόστρωμα αυτών των συνεπειών είναι ο χωρισμός φύσης και ανθρώπινης

δραστηριότητας, ο οποίος αποτελεί το βασικό στόχο της μαρξικής κριτικής. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η θεώρηση του όλου ζητήματος της σχέσης φύσης και ανθρώπου μεταβάλλεται ριζικά εφόσον θέσουμε στο επίκεντρο την εργασιακή δραστηριότητα ως ουσιώδη στιγμή για τη θεμελίωση της δυνατότητας της ύπαρξης ιστορίας εν γένει. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι ιστορικά παραγμένη τόσο η φύση, όσο και η ανθρώπινη φύση. Ειδικότερα για την πρώτη, ήδη το 1845-46 που γράφονται αυτές οι αναλύσεις, οι Μαρξ και Ένγκελς προχωρούν στην ακόλουθη προκλητική διατύπωση: «Εξάλλου αυτή η φύση που προηγείται της ανθρώπινης ιστορίας δεν είναι η φύση στην οποία ζει ο Feuerbach, δεν είναι η φύση η οποία, με εξαίρεση ενδεχομένως κάποιες πρόσφατα σχηματισμένες αυστραλιανές κοραλλιογενείς νησίδες, δεν υπάρχει πλέον πουθενά» (op.cit, 374-375). Η ισχύς της διατύπωσης αυτής αυξάνει ασφαλώς όσο κινούμαστε προς τις μέρες μας, αλλά αποτελεί ένδειξη της ριζικής αναδιαμόρφωσης που επιφέρει η μαρξική κριτική στη θεώρηση της φύσης.

Στην περαιτέρω ανάπτυξη της, η μαρξική κριτική στον αφηρημένο υλισμό του Φόουερμπαχ κωδικοποιήθηκε υπό το πρίσμα της κριτικής της πολιτικής οικονομίας όπως αυτή αποτυπώθηκε στον πρώτο τόμο του έργου *Το Κεφάλαιο*. Η ενότητα φύσης και ανθρώπου, όπως είχε εκφραστεί στο κείμενο του 1845-1846, εννοιολογείται στο πλαίσιο της κριτικής της πολιτικής οικονομίας ως μεταβολισμός. Η έννοια αυτή προέρχεται από τον Γερμανό J. F. von Liebig (1803-1873), πρωτοπόρο της οργανικής και αναλυτικής χημείας καθώς και των εφαρμογών τους στην αγροκαλλιέργεια. Για τον Liebig ο μεταβολισμός συλλαμβάνεται τόσο ως διαδικασία ανταλλαγής ενέργειας και ουσιών μεταξύ οργανισμών και περιβάλλοντος, όσο και ως το σύνολο των βιοχημικών αντιδράσεων σε ένα έμβιο ον (Swyngehouw, 2006: 22).

Στο *Κεφάλαιο* βρίσκουμε διάσπαρτες αρκετές αναφορές στον Liebig (5 αναφορές στο σύνολο), αλλά η βασική επίδρασή του εντοπίζεται στη μαρξική ανάλυση της εργασιακής διαδικασίας. Τρία σημεία από την πρώτη ενότητα του πέμπτου κεφαλαίου (τίτλος: «Εργασιακή διαδικασία και διαδικασία αξιοποίησης») του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* είναι ενδεικτικά (τίτλος ενότητας: «Η εργασιακή διαδικασία»). Ο Μαρξ επιχειρεί εδώ να αναλύσει την εργασιακή διαδικασία στα απλούστερα στοιχεία της ως υλική δυνατότητα κάθε ιστορικής κοινωνικής μορφής. Εν ολίγοις, θεματοποιεί την εργασιακή διαδικασία ως γενική υλική δυνατότητα και θεμέλιο της ιστορίας: «Η εργασία είναι εν πρώτοις μια διαδικασία ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, μια διαδικασία στην οποία ο άνθρωπος διαμεσολαβεί, ρυθμίζει και ελέγχει τον μεταβολισμό του με τη φύση μέσω της δικής του πράξης» (Μαρξ 2008: 192)². Ως εκ τούτου, η γενική, υλική δυνατότητα της ιστορικής κίνησης προϋποθέτει κατ' ανάγκη την ενότητα ανθρώπου και φύσης, όπως αυτή

² Η μετάφραση που παρατίθεται στο κείμενο για τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* είναι αδημοσίευτη μετάφραση του Θ. Γκιούρα, τον οποίο και ευχαριστώ που μου επέτρεψε να τη χρησιμοποιήσω.

αποτυπώνεται στην εργασιακή δραστηριότητα. Με δεδομένο ότι η εργασιακή διαδικασία στις απλούστερες στιγμές της, δηλαδή την εργασία, το αντικείμενο εργασίας και τα μέσα της, αποτελεί «γενικό όρο του μεταβολισμού μεταξύ ανθρώπου και φύσης, αιώνιος φυσικός όρος του ανθρώπινου βίου και συνεπώς ανεξάρτητη από κάθε μορφή αυτού του βίου» (Μαρξ, 2008: 198), καθίσταται προφανές ότι δεν είναι τόσο η ενότητα ανθρώπου και φύσης που παρουσιάζεται ως προβληματικό και προς εξήγηση ζήτημα, αλλά, αντιστρόφως, ο χωρισμός ανθρώπου και φύσης. Ο εν λόγω χωρισμός επιτελείται ιστορικά σε δύο διακριτά στάδια. Αφενός περιέχεται στην ίδια την έννοια της απλής εμπορευματικής ανταλλαγής, μια διαδικασία που προηγείται της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και απαντά σε μεγάλο μέρος των προ-κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών, καθώς η απλή ανταλλαγή δύο και μόνο εμπορευμάτων προϋποθέτει την αφαίρεση από την αξία χρήσης του εμπορεύματος. Η αφαίρεση αυτή αποτελεί ουσιαστικά αφαίρεση από το φυσικό στοιχείο, εκφράζει συνεπώς τον πλήρη χωρισμό φυσικού και κοινωνικού: «σε άμεση αντίθεση προς την αισθητηριακή άμεση αντικειμενικότητα των εμπορευματικών σωμάτων, στην αξιακή αντικειμενικότητά τους δεν εισέρχεται ούτε ένα άτομο φυσικής ύλης (*Naturstoff*)» (Μαρξ, 2008: 62). Δεν χρειάζεται εδώ να μας απασχολήσουν οι παραστάσεις περί φύσης που αναπτύσσονται λόγω αυτού του χωρισμού στις προ-κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι ο χωρισμός φύσης και κοινωνίας που εμπεριέχεται στην απλή ανταλλαγή εμπορευμάτων παραμένει ατελής ως προς τις κοινωνικές του συνέπειες στο βαθμό που η αφαίρεση αυτή δεν περιλαμβάνει στο σύνολό της την εργασιακή δύναμη, η χρήση της οποίας είναι η ίδια η εργασία. Η κεφαλαιοκρατική κοινωνία ολοκληρώνει αυτόν τον χωρισμό φύσης και κοινωνίας στο βαθμό που εμπορευματοποιεί την εργασιακή δύναμη ως υλικό όρο δυνατότητας της ίδιας της εργασίας, χωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο την ίδια τη δυνατότητα της εργασίας (εργασιακή δύναμη ως ανταλλακτική αξία) από την πραγματικότητά της (εργασία ως αξία χρήσης της εργασιακής δύναμης). Ο χωρισμός αυτός, ο οποίος αποτελεί και το θεμέλιο της ίδιας της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και έχει περιγραφεί από τον Μαρξ στο περίφημο 24ο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου περί της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης, εγγράφει στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία την αδιαφορία έναντι τόσο της φύσης, όσο και της εργασίας. Εξ αυτού και η ακόλουθη μαρξική διατύπωση: «... η κεφαλαιοκρατική παραγωγή αναπτύσσει την τεχνική και το συνδυασμό της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής υπονομεύοντας ταυτόχρονα τις πηγές κάθε πλούτου: τη γη και την εργασία» (Μαρξ, 2008: 529-530). Ως εκ τούτου, η κεφαλαιοκρατική κοινωνία θέτει την ενότητα φύσης και κοινωνίας με στρεβλό τρόπο (διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου), εφόσον υπονομεύει μέσω αυτής της ενότητας τους ίδιους τους υλικούς όρους αυτής της ενότητας, τη γη και την εργασία.

Το δεύτερο σημείο ενδιαφέροντος στην μαρξική ανάπτυξη της εργασιακής διαδικασίας είναι η θεώρηση της γης ως γενικού αντικειμένου της ανθρώπινης εργασίας (Μαρξ, 2008: 193). Εδώ μάλιστα, όπως σημειώνεται, συμπεριλαμβάνεται από «οικονομική άποψη» και το νερό. Η ειδική αυτή αναφορά στο νερό σημαίνει ότι η μαρξική ανάλυση χρησιμοποιώντας τον όρο «γη» δεν αναφέρεται αποκλειστικά στο έδαφος, αλλά στην ολότητα της φύσης όπως υπάρχει εκ των προτέρων, χωρίς την ανθρώπινη μεσολάβηση. Η εργασιακή διαδικασία ως υλική διαδικασία μεταβολίζει τόσο την «αρχέγονη» φύση της φύσης, όσο και την «αρχέγονη» φύση του ανθρώπου. Έτσι, τόσο η φύση όσο και η κοινωνία αποτελούν φυσικο-ιστορικά προϊόντα.

Το τρίτο σημείο αναφέρεται στο ζήτημα της αυτονομίας της φύσης ως πλαίσιο βιοφυσικο-χημικών διαδικασιών. Η αυτονομία αυτή πρέπει να θεωρείται δεδομένη, υπό την έννοια ότι οι βιοφυσικο-χημικές διεργασίες δεν παράγονται κοινωνικά. Την στιγμή της ενότητας φύσης και κοινωνίας, όπως αυτή αποτυπώνεται στην εργασιακή διαδικασία ως διαδικασία μεταβολισμού, οι βιοφυσικο-χημικές αυτές διεργασίες κινητοποιούνται κοινωνικά, καθώς υπάγονται στην ανθρώπινη προθετικότητα (Heynen, Kaika and Swyngeidou, 2006: 6). Η δεδομένη αυτή αυτονομία όμως, ξεπροβάλλει με ιδιάζοντα τρόπο στο βαθμό που για οποιονδήποτε λόγο ανακόπτεται η ενότητα φύσης και κοινωνίας που επιβάλλει η μεταβολική διαδικασία. Όπως σημειώνει ο Μαρξ, «μια μηχανή που δεν χρησιμεύει στην εργασιακή διαδικασία είναι άχρηστη. Εκτός αυτού υπόκειται στην καταστρεπτική βία του φυσικού μεταβολισμού (*naturalischen Stoffwechsels*)» (Μαρξ, 2008: 198). Ως εκ τούτου, αυτό που μετατρέπει τη φύση σε βία, σε κάτι το εξωτερικό για τον άνθρωπο (και η βία, κατ' ελάχιστον, δεν είναι τίποτε άλλο από την άσκηση μιας εξωτερικής προς τον άνθρωπο δύναμης) είναι η παύση της μεταβολικής διαδικασίας. Αντιστρόφως, μόνο ο υλικο-κοινωνικός μεταβολισμός της φύσης μπορεί να εγγυηθεί την μερική ή ολική αδρανολοποίηση (αναλόγως των περιστάσεων) αυτού του φυσικού μεταβολισμού, της βίας των στοιχειακών φυσικών δυνάμεων όταν επενεργούν αδιαμεσολάβητα από την ανθρώπινη εργασία. Σε μια κοινωνία, όπως η κεφαλαιοκρατική, στην οποία ο όρος ενότητας φύσης και κοινωνίας είναι η παραγωγή υπεραξίας και η συσσώρευση του κεφαλαίου, η εγγύηση αυτής της ενότητας τίθεται διαρκώς σε αμφισβήτηση. Η έμπρακτη μορφή αυτής της υπό διαρκή απειλή άρσης της ενότητας είναι οι κρίσεις, ο χωρισμός των αναγκαίων υλικών όρων αναπαραγωγής της κοινωνίας.

2.2. Η κριτική στις ιδεολογικές παραστάσεις της φύσης

Μια δεύτερη σημαντική παράμετρος της θεώρησης της σχέσης φύσης και κοινωνίας είναι η κριτική σε ιδεολογικές παραστάσεις της φύσης, δηλαδή σε παραστάσεις που απορρέουν από μια θεώρηση της φύσης ως εξωτερικής στην κοινωνία. Μείζονα συμβολή για την

κριτική στις ιδεολογικές παραστάσεις της φύσης αποτελεί το έργο του N. Smith *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. Ο Smith εντοπίζει δύο κύριες μορφές ιδεολογικής παράστασης της φύσης που διατρέχουν όλον τον ορίζοντα της αστικής θεώρησης της φύσης: α) την εξωτερικότητα της φύσης και β) την καθολικότητα της φύσης (Smith, 1984: 2). Οι δύο αυτές θέσεις συνιστούν αυτό που κατονομάζεται ως ιδεολογία της φύσης.³

Από τη θέση περί εξωτερικότητας της φύσης συνάγεται ότι η φύση θεωρείται ένα εξωτερικό αντικείμενο το οποίο πρέπει να κυριαρχηθεί και να χειραγωγηθεί. Στη θέση περί καθολικότητας προϋποτίθεται μια ιδέα του φυσικού όντος άνθρωπος ως μέρους της φύσης και αναπτύσσονται κάθε είδους ανθρωπολογίες, δηλαδή επιχειρήματα περί της φύσης του ανθρώπου (Smith 1984: 2).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν εδώ τα πολιτικά συνεπαγόμενα αυτών των δύο ιδεολογικών παραστάσεων περί φύσης, τα οποία έρχονται να υποστηρίξουν την αρχική μας υπόθεση περί εγγενούς αλληλεξάρτησης μεταξύ του τρόπου θεώρησης της φύσης και της κατεύθυνσης της πολιτικής πράξης. Από τη θέση περί εξωτερικότητας της φύσης συνάγονται: α) Η νομιμοποίηση κάθε επιχειρήματος περί κυριάρχησης της φύσης. Το εξωτερικό συλλαμβάνεται ως το εχθρικό, το ανοίκειο: η νομιμοποίηση της κυριάρχησης έγκειται ακριβώς σε αυτούς τους αναγκαίους προσδιορισμούς της εξωτερικότητας. Η κυριάρχηση είναι ασφαλώς τόσο γνωστική μέσω της φυσικής επιστήμης όσο και πρακτική μέσω της τεχνολογίας. Από εδώ πηγάζει ένας φιλελευθερισμός της προόδου ωφελμιστικού τύπου, β) ως αντίδραση σε αυτόν τον φιλελευθερισμό έχουμε κινήματα περί «επιστροφής στη φύση», τα οποία πρέπει να θεωρηθούν ως προϊόν των πόλεων (Smith, 1984: 9) . Στην αντίληψη αυτή η φύση δεν εκλαμβάνεται ως πεδίο δυνητικών ωφελειών που πρέπει να κυριαρχηθεί, αλλά ως μήτρα ηθικών αξιών: η φύση είναι ενάρετη. Η ιδεαλιστική αυτή παράσταση βρίσκει το πολιτικό της συμπλήρωμα στη νομιμοποίηση των αξιών της υπαίθρου και εν πολλοίς σε έναν κοινωνικό και πολιτικό συντηρητισμό (*ibid*). Προς καταγγελία είναι εδώ η διαδικασία της αστικοποίησης και των δεινών που επιφέρει. Ο ρομαντισμός και η εξιδανίκευση προβάλλονται αντιστικτικά στην φιλελεύθερη ιδεολογία της κυριάρχησης, γ) η προβληματική της κυριάρχησης της φύσης αποκτά επιπλέον ισχύ με την ανάπτυξη της τεχνολογίας τον εικοστό αιώνα, αλλά και τη χρήση τεχνολογικών μεθόδων για τη διάπραξη ιστορικών εγκλημάτων (Παγκόσμιο πόλεμοι, Ναζι-Αουσβιτς). Η περίφημη Σχολή της Φρανκφούρτης, μέσω της βασικής θέσης περί *Διαλεκτικής του Διαφωτισμού* των Adorno και Horkheimer, διέγνωσε την αντιφατικότητα της αυτονόμησης των εργαλειακών διαστάσεων του ορθού Λόγου αποδίδοντας σε αυτή τη

3 Ο όρος ιδεολογία εκλαμβάνεται από τον συγγραφέα κυρίως στη μαρξική της σημασία ως ψευδής και ταυτόχρονα αναγκαία μορφή συνείδησης.

διαδικασία αυτονόμησης τις φρικωδίες των Παγκόσμιων Πολέμων. Από την κυριάρχηση της φύσης, που αποτελεί τη μείζονα διάσταση της εργαλειακότητας του Λόγου, συνήγαγε την αντίληψη περί εκδίκησης της φύσης. Ως επίδικο της κυριάρχησης τέθηκε πλέον η φύση του ανθρώπου. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη από τους θεωρητικούς της Σχολής (με εξαίρεση τον Marcuse) της επαναστατικής προοπτικής και την αντικατάσταση του κοινωνικού-ταξικού αγώνα από την προβληματική της κυριάρχησης της ανθρώπινης φύσης (Smith, 1984: 29), δ) τέλος, ένα σύγχρονο παράδειγμα που απορρέει από τη θέση περί κυριάρχησης της φύσης αποτελούν οι Γερμανοί Πράσινοι (οικολόγοι). Με αφετηρία αυτή τη θέση, το γερμανικό οικολογικό κόμμα διασπάστηκε τη δεκαετία του 1980 στη βάση των δύο μοναδικών πολιτικών επιλογών που του παρουσιάζονταν: αφενός μια κυριολεκτικά αντι-κοινωνική πολιτική υπέρ της φύσης που οδήγησε μια μερίδα του σε έναν οικολογικό αναρχισμό, αφετέρου σε μια υπαναχώρηση σε μια ηπιότερη μορφή κυριάρχησης της φύσης που οδήγησε την έτερη μερίδα του στην Ομοσπονδιακή Βουλή και την Ομοσπονδιακή κυβέρνηση (Smith, 2007: 28).

Εξίσου σημαντικές, αν όχι σημαντικότερες, είναι οι πολιτικές προεκτάσεις της θέσης περί καθολικότητας της φύσης. Δύο είναι οι βασικότερες συνέπειές της: α) μέσω της εμφάνισης των κοινωνικών γεγονότων και σχέσεων στο ίαμα του φυσικού ωθεί σε φυσικοποίηση και κανονικοποίηση των ίδιων των κοινωνικών σχέσεων (*op.cit*, 15-16). Η κεφαλαιοκρατία δεν συνιστά έτσι ιστορική κοινωνική μορφή, αλλά φυσική. Πολιτικό επακόλουθο αυτής της διαδικασίας φυσικοποίησης, που ας σημειωθεί αποτελεί βασική αιχμή της μαρξικής κριτικής στην κλασική πολιτική οικονομία, είναι ότι κάθε είδους αντίσταση απέναντι στη διαδικασία της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης και παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται ως αντίσταση σε μια φυσική εξέλιξη· στην καλύτερη περίπτωση ως μάταιη, στη χειρότερη περίπτωση ως ανήθικη και αφύσικη. Εδώ ανήκουν διάφορα ιδεολογήματα περί του τέλους της ιστορίας, β) συμπληρωματικά προς αυτή την πρώτη περίπτωση λειτουργεί η αντίληψη περί του βιολογικού υποστρώματος της ίδιας της κοινωνίας (καθολικότητα της φύσης). Η ανθρώπινη φύση αντιμετωπίζεται στην περίπτωση αυτή ως ένα υποείδος της ενιαίας βιολογικής φύσης (Smith, 1984: 5). Ως μείζονες στρεβλώσεις αυτής της αντίληψης μπορούν να υποδειχθούν από τη μια μεριά θεωρίες περί φυλετισμού που αναπτύχθηκαν από τα τέλη του 19ου αιώνα στη βάση ενός κοινωνικά ερμηνευμένου δαρβινισμού τα οποία χρησιμοποιήθηκαν, μεταξύ άλλων, ως βασικό νομιμοποιητικό εργαλείο για την επέκταση των Δυτικών κοινωνιών στον λεγόμενο Τρίτο Κόσμο (ιμπεριαλιστική επέκταση). Ακόμα και μια πρόχειρη επισκόπηση του ιμπεριαλιστικού φαινομένου της περιόδου 1870-1914 επιβεβαιώνει τη διαπίστωση ότι αυτό δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από θεωρήσεις επιστημονικής υπεράσπισης και νομιμοποίησης που λαμβάνουν τη μορφή κοινωνιο-

βιολογικών επιχειρημάτων⁴. Από την άλλη μεριά, οι πιο πρόσφατες εξελίξεις στη βιολογία φαίνεται να συνιστούν μια αναβαθμισμένη εκδοχή του παρελθόντος, με δεδομένη πλέον και την τεχνολογική δυνατότητα μελέτης και αναπαραγωγής του «ύστατου βάθους» της φύσης (DNA, κλωνοποίηση κ.λπ.), όπου τα ανορθολογικά αποτελέσματα κοινωνικών διαδικασιών (διευρυμένη ανισότητα) εγγράφονται ως μέρος της ταυτότητας των γονιδίων και προσδίδουν αναπόφευκτο χαρακτήρα στις κοινωνικές διαδικασίες.

Η πολυπλόκτη ενότητα φύσης και ανθρώπου, κατ' επέκταση φύσης και κοινωνίας, δεν πρέπει να θεωρείται λοιπόν ούτε προϊόν επιστημονικής αφαίρεσης (ιδιαιτέρως της φυσικής επιστήμης με την προαγωγή της θέσης περί καθολικότητας της φύσης), ούτε ρομαντικό ιδεώδες ενός κινήματος «περί επιστροφής στη φύση», αλλά υφίσταται με υλικό και κοινωνικό τρόπο εντός της εργασιακής διαδικασίας (Smith, 1984: 37). Η εργασία είναι η κατ' εξοχήν μεταβολική δραστηριότητα. Το ιδιάζον γνώρισμα της κεφαλαιοκρατίας είναι ότι η ιδιοποίηση και ο μετασχηματισμός της φύσης σε γενικό μέσο παραγωγής, σε γενικό αντικείμενο εργασίας, εν γένει σε εργαστήριο των ανθρώπινων δυνάμεων τίθεται για πρώτη φορά ιστορικά σε παγκόσμια κλίμακα. Η σχέση μεταξύ φύσης και κοινωνίας ως δεύτερης φύσης ακολουθεί εδώ μια διπλή τροχιά: αφενός η κοινωνία ως δεύτερη φύση αποσπάται με αυξανόμενο ρυθμό από την πρώτη ενώ, αφετέρου, μπορούμε να παρακολουθήσουμε και μια αντίστροφη διαδικασία, όπου η ίδια η πρώτη φύση ολοένα παράγεται ως αποτέλεσμα της δεύτερης. Αυτό σημαίνει τη γενίκευση της κεφαλαιοκρατικής σχέσης με τη φύση (Smith, 1984: 54) και ισοδυναμεί, πρώτον, με αυτό που εύκολα γίνεται αντιληπτό ως ποσοτική επέκταση, φαινόμενο ιδιαιτέρως ευδιάκριτο στην διαδικασία της αστικοποίησης· δεύτερον, στην ποιοτική εξέλιξη αυτής της διαδικασίας, στην διαρκή παραγωγή της φύσης μέσω των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, μια παραγωγή που καθίσταται έκδηλη μέσα από διαδικασίες προϊούσας εμπορευματοποίησης, ιδιωτικοποίησης και χρηματοπιστωτικοποίησης της φύσης ως προϊόντος, εν ολίγοις, στην υπαγωγή της φύσης στη λογική της ανταλλακτικής αξίας.

3. Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΑΣΤΥΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

Η προσέγγιση της αστικής πολιτικής οικολογίας διακρίνεται κυρίως από τη ριζικά κριτική διάστασή της. Αυτή αναδεικνύεται από το γεγονός ότι επιχειρεί να θέσει τις προϋποθέσεις του φαινομένου που εξετάζει. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του νερού, επιχειρεί να ανακατασκευάσει τις προϋποθέσεις, υλικές και κοινωνικές, που είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένες με τη ροή του νερού, προφανώς δε όχι υπό την έννοια της φυσικής ροής

⁴ Για μια από τις ιστορικά πρώτες θεωρήσεις αυτής της σχέσης μεταξύ πολιτικής επέκτασης και βιο-κοινωνιολογικών επιχειρημάτων βλ. Hobson, 2013: 149-179.

του στις διάφορες μορφές της π.χ. ροή σε ελεύθερη επιφάνεια, τυρβώδης ροή κ.λπ., που συνιστούν αντικείμενο της υδραυλικής επιστήμης, αλλά της εμπλοκής του στις κοινωνικές ροές. Η εμπλοκή αυτή είναι εγγενώς εγγεγραμμένη στο γεγονός ότι το νερό που μας ενδιαφέρει πρωτίστως εδώ είναι το αστυκό νερό. Ο επιθετικός προσδιορισμός «αστυκό» αποκαλύπτει με άμεσο τρόπο τη διαμεσολάβηση (στην πραγματικότητα τη δέσμη των διαμεσολαβήσεων) που είναι αναγκαίο να υποστεί το νερό για να μετατραπεί σε αστυκό. Μια έστω και επιφανειακή επισκόπηση της καθημερινότητας του σύγχρονου βίου αποκαλύπτει ότι το αστυκό νερό, η μετατροπή του H₂O σε αστυκό νερό διάφορων χρήσεων, που η απόληξή του είναι οι οικιακές βρύσες, τα καζανάκια, τα πλυντήρια κ.λπ., προϋποθέτει αφενός την κατασκευή υποδομών συλλογής, ύδρευσης, αποχέτευσης ενώ, αφετέρου, στη διαδρομή του από την πηγή σε αυτές τις οικιακές συσκευές διέρχεται από μια σειρά φυσικο-χημικών διεργασιών (ενδεικτικά: χλωρίωση). Η κυκλοφορία του νερού ως εκ τούτου είναι πολλαπλά διαμεσολαβημένη: αφενός κοινωνικά, αφετέρου με ειδικότερο τρόπο επιστημονικά.

3.1. Οι προγραμματικές θέσεις της αστυκής πολιτικής οικολογίας

Η αστυκή πολιτική οικολογία έχει συνοπτικά προσδιοριστεί ως το εγχείρημα εκείνο το οποίο αποβλέπει στη διαμόρφωση πολιτικών σχεδίων, ριζικά δημοκρατικών όσον αφορά στην οργάνωση των διαδικασιών μέσα από τις οποίες παράγονται τα περιβάλλοντα στο οποία διάγεται ο ανθρώπινος βίος (Heynen, Kaika and Swyngedouw, 2006: 2). Οι βασικές θέσεις που διέπουν το εγχείρημα της αστυκής πολιτικής οικολογίας εκτίθενται εν είδει μανιφέστου από τους Heynen, Kaika και Swyngedouw σε μια εργασία τους με τίτλο «Αστυκή πολιτική οικολογία: Πολιτικοποιώντας την παραγωγή των αστεακών φύσεων» (Heynen, Kaika and Swyngedouw, 2006). Το εγχείρημα έχει ως αφετηρία τη διαπίστωση ότι, παρά τον τεράστιο όγκο της συναφούς βιβλιογραφίας σχετικά με την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και πολιτική, υφίσταται σε αυτή είτε μια παραμέληση του αστυκού περιβάλλοντος, είτε αυτό λησμονείται χάριν περιβαλλοντικών προβλημάτων παγκόσμιου χαρακτήρα, όπως η κλιματική αλλαγή, η αποψίλωση των δασών κ.λπ. (Heynen, Kaika and Swyngedouw, 2006: 2). Ακόμα και οι μελέτες που θέτουν στο επίκεντρο της ανάλυσής τους τον αστυκό χώρο φαίνεται να μη λαμβάνουν επαρκώς υπόψη το φυσικο-περιβαλλοντικό θεμέλιο της διαδικασίας αστικοποίησης. Με δεδομένο αυτό το έλλειμμα, η αστυκή πολιτική οικολογία εστιάζει στη μελέτη και διερεύνηση του αστυκού περιβάλλοντος θεωρημένου ως μια σύνθετη, κοινωνικο-οικολογική διαδικασία. Υπό αυτό το πρίσμα, αναπτύσσει μια σειρά θέσεις που από μεθοδολογική άποψη έχουν διπλή σημασία: αποτελούν αφενός ως αξίες δείκτες προσανατολισμού της πολιτικής πράξης και παρέμβασης ενώ, αφετέρου, συνιστούν ταυτόχρονα εργαλεία προσέγγισης της πραγματικότητας, μέσα διερεύνησης και

εξέτασης των φαινομένων. Θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τις σημαντικότερες από τις θέσεις της αστυκής πολιτικής οικολογίας (Heynen, Kaika and Swyngedouw 2006: 11-12), επιδιώκοντας ταυτόχρονα να αναδείξουμε τα βαθύτερα θεμέλια στα οποία αναφέρονται:

1. Προτάσσεται ο αλληλοκαθορισμός περιβαλλοντικών και κοινωνικών αλλαγών. Ο αλληλοκαθορισμός αυτός μπορεί να συλληφθεί ως βαθύτατα πολιτική διαδικασία. Η διαπλοκή περιβαλλοντικών και κοινωνικών όρων, στη δυναμική τους μάλιστα διάσταση, με άλλα λόγια, στην προοπτική της μεταβολής τους, σημαίνει την εξέταση του τρόπου που επιτυγχάνεται κάθε φορά ο συγκερασμός φυσικών διαδικασιών (βιολογικών, χημικών) και κοινωνικών σχέσεων. Οι πρώτες, καθαρά υλικού χαρακτήρα, θέτουν μεν τα όρια της κοινωνικής παρέμβασης, αλλά ο τρόπος ένταξής τους στις κοινωνικές σχέσεις εξαρτάται από την ίδια τη δομή και τη σύνθεση της ανθρώπινης δραστηριότητας και προθετικότητας, εξαρτάται, με άλλα λόγια, από την κυρίαρχη μορφή της κοινωνικής πράξης. Ως εκ τούτου, σε αυτόν τον αλληλοκαθορισμό περιβαλλοντικού και κοινωνικού υποκρύπτεται η σχέση μηχανικού και τελεολογικού, όπου το πρώτο θέτει αναγκαίους όρους και όρια στη δράση του δεύτερου, το οποίο με τη σειρά του αφενός αποφασίζει (αυτή δε η απόφαση έχει πάντα πολιτικό χαρακτήρα) τον τρόπο ένταξης αυτών των όρων στο κοινωνικό πεδίο, μια διαδικασία που έχει χαρακτήρα μετασχηματισμού, αφετέρου διερευνά διαρκώς την ενδεχόμενη ελαστικότητα των ορίων του υλικού-μηχανικού στοιχείου.

2. Η πόλη, ως κατ' εξοχήν πυρηνικό πεδίο της ανάλυσης, θεωρείται ως ένα παραγμένο περιβάλλον που ως τέτοιο δεν περιέχει κάτι το αφύσικο. Η ίδια συνιστά ένα σύνθετο προϊόν της σχέσης μηχανικού και τελεολογικού μέσα στην οποία προσμιγνύονται οργανικές και ανόργανες διαδικασίες. Τα όρια δε αυτών των διαδικασιών, φυσικών, τεχνικών, κοινωνικών και πολιτισμικών ταυτόχρονα, είναι δυσδιάκριτα στο προϊόν «πόλη».

3. Ο τρόπος μεταβολής, δηλαδή ο τύπος-μορφή και η κατεύθυνση της μεταβολής, εξαρτάται από ιστορικούς όρους και τους περιβάλλοντες θεσμούς. Οι ίδιοι αυτοί οι ιστορικοί όροι και το αντίστοιχο θεσμικό πλαίσιο αποτελούν όμως έκφραση του βαθμού στον οποίο το υλικό-μηχανικό στοιχείο αναγνωρίζεται από την ανθρώπινη δραστηριότητα ως τέτοιο, άρα του βαθμού στον οποίο η ανθρώπινη δραστηριότητα το έχει κατακτήσει γνωστικά. Ως εκ τούτου, διαφορετικά οικειοποιήθηκε το φυσικό περιβάλλον η αρχαία ελληνική κοινότητα δημιουργώντας την αρχαία πόλη, διαφορετικά συναντάμε αυτή τη σχέση στη φεουδαλική περίοδο με προϊόν τη μεσαιωνική πόλη, διαφορετική με την έλευση της βιομηχανίας και τη δημιουργία μεγαλουπόλεων. Όπως επισημαίνει ο Μαρξ: «Η ιστορία της κλασικής αρχαιότητας είναι ιστορία πόλεων, που βασιζονται όμως στην ιδιοκτησία της γης και τη γεωργία· η ασιατική ιστορία είναι ένα είδος αδιάφορης ενότητας πόλης και υπαίθρου ... ο μεσαίωνας ... έχει αφετηρία την υπαίθρο σαν έδρα της ιστορίας, που εξελίσσεται στη συνέχεια μέσα από την αντίθεση πόλης και υπαίθρου· η σύγχρονη [ιστορία]

είναι αστικοποίηση της υπαίθρου, όχι -όπως στην αρχαιότητα- υπαιθροποίηση της πόλης» (Μαρξ, 1989: 364, αγκύλη δική μας). Η διαφορά αυτή μεταξύ της αστικοποίησης της αρχαίας πόλης και της σύγχρονης πόλης πιστοποιείται τόσο από το γεγονός που έχει ονομαστεί στη βιβλιογραφία «προαστιοποίηση» (suburbanization), όρος που αναφέρεται στη διαρκή επέκταση των αστιακών δομών στην υπαίθρο και την αφομοίωση και μετασχηματισμό των τελευταίων μέσω της διαδικασίας αστικοποίησης, όσο και από το κοινωνικο-δημογραφικό δεδομένο ότι στις απαρχές του 21ού αιώνα ο αριθμός των κατοίκων της πόλης είναι πλέον μεγαλύτερος από τον αριθμό των κατοίκων της υπαίθρου (Wong and Brown, 2008: 1).

4. Κάθε κοινωνικο-χωρική διαδικασία προϋποθέτει την κυκλοφορία και το μεταβολισμό φυσικών, χημικών και βιολογικών στοιχείων. Αυτές οι ροές κυκλοφορίας συνδέουν το τοπικό με το παγκόσμιο. Η ανάδειξη της διασύνδεσης μεταξύ τοπικού και διεθνούς μάς παραπέμπει στην βασική έννοια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, η μορφή του οποίου στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελεί ακριβώς τον αναγκαίο τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των κοινωνιών και των διάφορων χώρων τους. Οι πρώτες ύλες, η επιστημονική γνώση, οι τεχνολογίες, η βιομηχανική δραστηριότητα, οι ιδιοκτησιακές δομές είναι γεωγραφικά διάσπαρτες, αλλά το τελικό προϊόν τους παγιώνεται σε συγκεκριμένο χώρο. Αυτή η σχέση διασποράς και συγκέντρωσης, προϊόν του καταμερισμού της εργασίας σε διεθνές επίπεδο, είναι που αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο, φερ' ειπείν, της πρώτης ύλης του Αμαζονίου, της επιστημονικής γνώσης ενός ευρωπαϊκού πανεπιστημίου, της τεχνολογικής εφαρμογής αμερικανικής κατασκευής μέσω μιας βιομηχανικής δραστηριότητας που διενεργείται στην Κίνα, με την ιδιοκτησία της επιχείρησης να εδρεύει στη Γαλλία και το τελικό προϊόν να είναι ένα φράγμα σε μια επαρχιακή κωμόπολη ευρωπαϊκής χώρας. Ως εκ τούτου, η σύνδεση τοπικού και παγκόσμιου δεν αποτελεί ένα εξαιρετικό φαινόμενο, αλλά τον συνήθη τρόπο αποτύπωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής σε σύγχρονες κοινωνίες. Η εγγενής αυτή σχέση τοπικού και διεθνούς-παγκόσμιου έχει αποτυπωθεί στη βιβλιογραφία με τον όρο glocalization (όρος του Swyngedouw), όρος στον οποίο αποτυπώνεται και ο αμφίδρομος χαρακτήρας της σχέσης τοπικού και διεθνούς: την τοπικοποίηση του διεθνούς και την παγκοσμιοποίηση του τοπικού.

5. Η διαδικασία περιβαλλοντικο-κοινωνικής συναρμογής (ο κοινωνικός μεταβολισμός) παράγει άνισες κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες. Δεν είναι ποτέ κοινωνικά και οικολογικά ουδέτερος, γεγονός που σημαίνει ότι η ίδια αυτή η διαδικασία συναρμογής διενεργείται με αντιφατικό τρόπο. Μέσα από αυτή τη θέση αναδύεται η προτεραιότητα των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας που αποτελούν και τον ρυθμιστή της συνολικής διαδικασίας, καθώς με βάση αυτές αποφασίζονται κρίσιμα ζητήματα όπως αυτά της πρόσβασης, του αποκλεισμού, της συμμετοχής, της αντιπροσώπευσης, της ενημέρωσης κ.λπ. Αυτό σημαίνει ότι το ζήτημα της κοινωνικο-περιβαλλοντικής βιωσιμότητας είναι

θεμελιωδώς πολιτικό ζήτημα. Οι εκάστοτε πολιτικές αποφάσεις, πέραν της επίκλησης του όποιου εθνικού συμφέροντος ή συμφέροντος της ανθρωπότητας, υποκρύπτουν πάντοτε, λόγω ακριβώς της αντιφατικής δομής της κοινωνικής αναπαραγωγής, ανισότητες και προνόμια. Τα βασικά ερωτήματα που οφείλει να θέτει η ανάλυση, με βάση την πολιτική απόφαση για το τι αξίζει να είναι βιώσιμο και τον τρόπο της αναπαραγωγής του, είναι: ποιος κερδίζει, ποιος πληρώνει, ποιος ωφελείται, ποιος υποφέρει. Η ανάλυση συνεπώς οφείλει να έχει επίγνωση των καθετοποιημένων σχέσεων εντός ενός κοινωνικού σώματος και να μην παραπλανάται από τις οριζόντιες επικλήσεις περί γενικού συμφέροντος. Ακόμα και η μορφή αυτών των ανισοτήτων δεν είναι κατ' ανάγκην ομοιογενής, πέραν του γεγονότος ότι όλες οι επιμέρους μορφές αποτελούν μορφές ανισότητας, καθώς στην κοινωνικο-περιβαλλοντική διαδικασία εμπλέκονται ταξικοί (ενδεικτικά: το ζήτημα της πρόσβασης ή του αποκλεισμού των κοινωνικών τάξεων στο νερό), εθνοτικοί (ενδεικτικά: έλεγχος υδροφόρων πηγών από μια εθνοτική ομάδα και αποκλεισμός μιας άλλης) και έμφυλοι όροι (ενδεικτικά: η ανισομερής προσβολή και αποδιοργάνωση της καθημερινότητας του βίου που επωμίζεται στις συντριπτικές περιπτώσεις το γυναικείο φύλο σε σχέση με το ζήτημα της πρόσβασης στο νερό, βλ. Swyngedouw, 2004a: 57).

3.2. Το αίτημα του ολισμού στην αστυκή πολιτική οικολογία

Η πολιτική στόχευση της αστυκής πολιτικής οικολογίας συνδέει λοιπόν την έννοια της βιωσιμότητας με έναν δημοκρατικό έλεγχο και οργάνωση της κοινωνικο-περιβαλλοντικής διαδικασίας, γεγονός που προϋποθέτει ριζικές αλλαγές στη δομή και την κατανομή της κοινωνικής ισχύος και έναν πιο περιεκτικό τρόπο οργάνωσης για την παραγωγή του φυσικο-κοινωνικού περιβάλλοντος. Το αίτημα δε για περιεκτικότητα μπορεί να θεωρηθεί δομικό πολιτικό αντίστοιχο της ολιστικής μεθοδολογικής αφετηρίας της αστυκής πολιτικής οικολογίας.

Η ολιστική αυτή αφετηρία μπορεί να αναλυθεί σε δύο τουλάχιστον βασικές διαστάσεις. Από τη μια μεριά, προϋποθέτει μια ειδικού τύπου θεώρηση της σχέσης φύσης και κοινωνίας που συμπυκνώνεται στην έννοια του μεταβολισμού όπως είδαμε και παραπάνω. Από την άλλη μεριά, σε επίπεδο πρακτικής πολιτικής αξιώνει την υπέρβαση εκείνων των πολιτικών που κάνουν λόγο για στρατηγική ανάπτυξης και βιωσιμότητας με τρόπο που θεωρούν τη φύση εξωτερικό στοιχείο της διαδικασίας αυτής. Εν ολίγοις, η ολιστική αυτή αφετηρία θέτει το ζήτημα μιας στρατηγικής ανάπτυξης και βιωσιμότητας λαμβάνοντας τα «φυσικά» στοιχεία (μεταξύ άλλων και το νερό) ως εσωτερικές προκείμενες κάθε τέτοιου εγχειρήματος. Οι δύο αυτές διαστάσεις έχουν και μια σημαντική συνέπεια για τον ίδιο τον σύγχρονο επιστημονικό καταμερισμό της εργασίας, αξιώνοντας την υπέρβαση της κατάτμησης των επιστημονικών αντικειμένων και την ανάγκη προώθησης

της διεπιστημονικότητας σε μια εκ των προτέρων βάση για την επίλυση των εκάστοτε προβλημάτων.

Παράδειγμα μιας τέτοιας αντίληψης μπορεί να θεωρηθεί η εργασία των Wong και Brown (2008) με άξονα την υδρο-ευαίσθητη πόλη (water sensitive city). Οι συγγραφείς διακρίνουν έξι (6) διαφορετικούς τύπους καταστάσεων μιας πόλης σε σχέση με τη συμπεριφορά της απέναντι στο νερό. Ο χαρακτηρισμός κάθε τύπου κατάστασης αποδίδεται με βάση τη σκοπιμότητα στην οποία υπάγεται η πόλη. Μεταξύ αυτών των σκοπιμοτήτων διακρίνουμε τις τρεις πρώτες παραδοσιακές σκοπιμότητες της παροχής νερού (1: Water supply city), της προστασίας της δημόσιας υγείας (2: Sewered city) και της προστασίας από πλημμύρες (3: Drained city), με τα αντίστοιχα δίκτυα υποδομών των υδραυλικών συστημάτων, των συστημάτων αποχέτευσης και αποστράγγισης (Wong and Brown, 2008: 4). Η κριτική εστιάζει στο γεγονός ότι οι τρεις παραδοσιακές καταστάσεις δεν περιλαμβάνουν στη θέωρησή τους τις περιβαλλοντικές υπηρεσίες με συνέπειες την υπεράντληση υδάτων, τη μόλυνση των υδάτινων πηγών κλπ.: εν ολίγοις, τη χαμηλή προτεραιότητα του περιβαλλοντικού προβλήματος (Wong and Brown, 2008: 4). Οι τρεις επόμενες καταστάσεις επιχειρούν να εσωτερικεύσουν το περιβαλλοντικό ζήτημα και να το αναβιβάσουν στο πλαίσιο της άσκησης πολιτικών διαχείρισης του νερού. Θεματοποιούνται έτσι κατά σειρά προτεραιότητας: το ζήτημα της περιβαλλοντικής προστασίας, με έμφαση στη διαχείριση της σημειακής και διεσπαρμένης ρύπανσης (4: Waterway city), το ζήτημα της θέσης ορίων στη χρήση των υδάτινων πηγών με έμφαση στη διαφοροποιημένη χρήση (fit-for-purpose) των πηγών, στη συντήρηση και την προστασία τους (5: Water cycle city) και, τέλος, το ζήτημα της διαγενεακής δικαιοσύνης για το περιβαλλοντικό πρόβλημα εν γένει και ειδικότερα της χρήσης του νερού (6: Water sensitive city) (Wong and Brown, 2008: 4)⁵.

Η εξέταση αυτού του παραδείγματος δείχνει την ουσιώδη διαφορά που διέπει το αίτημα της διεπιστημονικής συνεργασίας σε επίπεδο βάσης. Δύο από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματά της είναι: α) η υπέρβαση της κατάτμησης του επιστημονικού καταμερισμού ως πρόπλασμα για την υπέρβαση της κερματισμένης πρακτικής που προσιδιάζει στην παραδοσιακή αντίληψη διαχείρισης των υδάτινων πηγών τόσο στο φυσικό επίπεδο, όπως αυτή αποτυπώνεται στις υποδομές, όσο και στο θεσμικό-διοικητικό, όπως αποτυπώνεται στον καταμερισμό της ευθύνης και των αρμοδιοτήτων σε σχέση με την παροχή του συνόλου των συναφών υπηρεσιών (Wong and Brown, 2008: 2) και β) η εσωτερικευση του περιβαλλοντικού παράγοντα στη διαδικασία οργάνωσης και σχεδίασης πολιτικών διαχείρισης νερού. Αν και δεν δηλώνεται ρητά, η αντίληψη αυτή φαίνεται να υπονοεί ότι

5 Δεν εισερχόμαστε εδώ στις πρακτικές προτάσεις που καταθέτουν οι συγγραφείς. Σημειώνεται μόνο ότι βάση της συνολικής θεώρησης είναι η αντίληψη της πόλης, αφενός ως λεκάνης απορροής (catchment) και αφετέρου ως παρόχου οικοσυστημικών υπηρεσιών.

η ενδεχόμενη αποτυχία εσωτερίκευσης αυτού του παράγοντα, όπως αποτυπώνεται στις καταστάσεις 4, 5, και 6, είναι πιθανό να θέτει σε κίνδυνο και την επίτευξη των τριών πρώτων σκοπιμοτήτων (παροχή, υγεία, προστασία). Ο χωρισμός συνεπώς των τριών πρώτων παραδοσιακών σκοπιμοτήτων από τις τρεις επόμενες πρέπει να θεωρηθεί υπό το πρίσμα της διακινδύνευσης στην οποία υπόκειται ακόμα και η επίτευξη των πλέον στοιχειωδών από αυτές. Ως βαθύτερο αίτημα συνεπώς προβάλλει το αίτημα μιας περιεκτικής πολιτικής, καθώς η εσωτερίκευση του περιβαλλοντικού παράγοντα τον μετατρέπει από εξωτερική μεταβλητή που οφείλει να λαμβάνει υπόψη της η πολιτική σε εσωτερικό όρο διασφάλισης ακόμα και των στοιχειωδέστερων στόχων, καθώς η αποκλειστική εστίαση στους τρεις πρώτους στόχους έχει σαν αποτέλεσμα την αδυναμία αριστοποίησης των αποτελεσμάτων των ενεχόμενων υπηρεσιών (Wong and Brown 2008: 2).

Ευχαριστίες

Η εργασία βασίζεται σε έργο που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «ΘΑΛΗΣ-ΕΜΠ – Υδροπόλις: Διερεύνηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ της Αστικής Ανάπτυξης και των Υποδομών Νερού στην πόλη με έμφαση σε καινοτόμες παρεμβάσεις καταναμημένης διαχείρισης» και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Hobson, J.A. (2013) *Ιμπεριαλισμός: Μια μελέτη*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Marx, K. (1989) *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας*. Αθήνα: Στοχαστής.

Marx, K. (2014) «Για τον Feuerbach». Στο Γκιούρας, Θ. και Νουτσόπουλος, Θ. (επιμ.) *Karl Marx: Κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Marx, K. και Engels, F. (2014) «Feuerbach και ιστορία». ». Στο Γκιούρας, Θ. και Νουτσόπουλος, Θ. (επιμ.) *Karl Marx: Κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Ξενόγλωσση

Bloch, E. (1986) *The principle of hope*. Cambridge: MIT Press.

- Heynen, N., Kaika, M. and Swyngedouw, E. (eds.) (2006) *In the nature of cities: Urban political ecology and the politics of urban metabolism*. Oxford: Routledge.
- Heynen, N., Kaika, M. and Swyngedouw, E. (2006) “Urban political ecology: Politicizing the production of urban natures”. In Heynen, N., Kaika, M. and Swyngedouw, E. (eds.) (2006) *In the nature of cities: Urban political ecology and the politics of urban metabolism*. Oxford: Routledge.
- Marx, K. (1987) *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin: Dietz.
- Smith, N. (1984) *Uneven development: Nature, capital and the production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, N. (2007) “Nature as an accumulation strategy”. *Socialist register*, 43.
- Swyngedouw, E. (2004a) *Social power and the urbanization of water*. Oxford: Oxford University Press.
- Swyngedouw, E. (2004b) “Modernity and hybridity: Nature, regeneracionismo and the production of the Spanish waterscape, 1890-1930”. In Barnes, T.J., Pack, J., Sheppard, E. and Tickell, A. (eds.) *Reading economic geography*. Oxford: Blackwell.
- Swyngedouw, E. (2006) “Metabolic urbanization. The making of cyborg cities”. In Heynen, N., Kaika, M. and Swyngedouw, E. (eds.) (2006) *In the nature of cities: Urban political ecology and the politics of urban metabolism*. Oxford: Routledge.
- Wong, T. and Brown, R. (2008) “Transitioning to water sensitive cities: Ensuring resilience through a new hydro-social contract”. In *11th International Conference on Urban Drainage*. Edinburgh, 31 August-5 September.

Θωμάς Νουτσόπουλος
 Επικουρος Καθηγητής
 Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Κρήτης
 Αγίου Νεκταρίου 423, 16561 Αθήνα
 t.noutsopoulos@gmail.com

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

| | |
|---------------------------|--|
| Αραβαντινός Αθανάσιος | - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) |
| Ανδρικόπουλος Ανδρέας | - Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών |
| Βασενχόβεν Λουδοβίκος | - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) |
| Γιαννακούρου Τζίνα | - Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών |
| Γιαννιάς Δημήτρης | - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας |
| Δελλαδέτσιμας Παύλος | - Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο |
| Ιωαννίδης Γιάννης | - Tufts University, USA |
| Καλογήρου Νίκος | - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) |
| Καρύδης Δημήτρης | - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) |
| Κοσμόπουλος Πάνος | - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ) |
| Κουκλέλη Ελένη | - University of California, USA |
| Λαμπριανίδης Λόης | - Πανεπιστήμιο Μακεδονίας |
| Λουκάκης Παύλος | - Πάντειο Πανεπιστήμιο |
| Λουρή Ελένη | - Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών |
| Μαλούτας Θωμάς | - Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο |
| Μαντουβάλου Μαρία | - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) |
| Μελαχροινός Κώστας | - Queen Mary, University of London |
| Μοδινός Μιχάλης | - Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ) |
| Μπριασούλη Ελένη | - Πανεπιστήμιο Αιγαίου |
| Παπαθεοδώρου Ανδρέας | - Πανεπιστήμιο Αιγαίου |
| Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ. | - Université de Paris I, France |
| Φωτόπουλος Γιώργος | - Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου |
| Χαστάογλου Βίλμα | - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) |

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 22 | ΕΤΟΣ 2015
ISSUE | YEAR

Σκάγιαννης Π.

4

Εισαγωγή στο αφιέρωμα «Πόλη και Νερό»

Νουτσόπουλος Θ.

10

Κριτική κοινωνικο-πολιτική θεωρία και νερό:
Η περίπτωση της αστικής πολιτικής οικολογίας

Αγγελάκης Α., Γεωργαντάς Η.

29

Κλίμακες παρέμβασης στις υποδομές νερού της πόλης:
Ανιχνεύοντας το νέο παράδειγμα πολιτικής

Σκάγιαννης Π.

69

Τα αστικά υδραυλικά συστήματα και η μεταμόρφωση των πόλεων:
Διαχρονική προσέγγιση μιας στενής σχέσης

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μέλλιος Ν., Κοφινάς Δ., Λασπίδου Χ.

105

Η διαχείριση του νερού ως βασική συνιστώσα στον πολεοδομικό σχεδιασμό των πόλεων του μέλλοντος